

Muhaddislerin İlmî Yaklaşımlardaki Sorunlara Sünnetten Çözüm Getirmeleri –Sünenü’l-Dârimî Mukaddimesi Örneği–

Aynur URALER*

“Hadith Scholars’ Solutions to
Problems in Scholarly Appro-
aches from the Sunnah:
Example of *Sunan al Dârimîs*
al-Mukaddimah”

Abstract: al-Dârimî (d. 255/869), one of the great muhaddiths of the third/nineth century, wrote an extensive Introduction (*Muqaddima*) to his *al-Sunan*. In the Introduction, he touched upon issues other than legal rulings and dealt with prophethood, the authority of the Sunnah, the etiquette of issuing fatwa, and other scholarly issues with *marfû’*, *mawqûf*, and *maqûl* hadiths. In fact, al-Dârimî’s inclusion of topics outside the content of his book is a method that other muhaddiths also practiced. That is to say, when there was a practical issue that needed to be resolved, the muhaddiths used the Sunnah to solve it, when there were intellectual movements that were contrary to the scripture, they corrected errors by bringing evidence from the Sunnah, and when there was a departure from the scholarly methods, they guided the way with the Sunnah. In order to draw attention to negative approaches, they wrote independent works or created chapters or sections in their works to show the importance of the subject and remind the neglected principles and practices of the Sunnah. What appears in the Introduction is that al-Dârimî must have seen flaws in the conception of prophethood and appreciation of the authority of the Sunnah in his time. It is understood that there was a departure from the correct methodology in issuing fatwas and that the practices of scholars were not in line with what was desired. It should also be noted that the issues in the Introduction directly address students and senior scholars and guide them in solving the controversial issues. In this article, I will offer a content analysis of al-Dârimî’s Introduction and try to identify his point of view on the aforementioned issues. In order to better evaluate al-Dârimî’s Sunnah-centered approach, theological issues related to prophethood are excluded from the analysis. Another goal of the article is to demonstrate that the muhaddiths, such as al-Dârimî, applied scholarly methods. In that regard, the Introduction emphasizes that the sunnah should be taken as a basis in every subject, highlighting the significance of, and the need for the sunnah. It also shows that Sunnah is a guide in creating scholarly methods by bringing evidence from hadiths. In particular, the Introduction underlines the importance of following the adequate scholarly methods in understanding the scripture, and the significance of using primarily the Qur’anic verses and hadiths in understanding religious texts. Throughout the article, the order of al-Dârimî’s Introduction has been generally followed and no chapter has been left out, though some chapters’ content greatly overlaps each other.

* Prof. Dr, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, İSTANBUL,
a_uraler@hotmail.com

Citation: Aynur URALER, “Muhaddislerin İlmî Yaklaşımlardaki Sorunlara Sünnetten Çözüm Getirmeleri –Sünenü’l-Dârimî Mukaddimesi Örneği–” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXII/1, 2024, 7-33.

Keywords: al-Dârimî, Muqaddima, Sunnah, legal ruling, legal opinion, scholarly method.

I. Giriş

İnsan davranışları ve toplum hayatıyla ilgili kitaplarda, kitabın yazıldığı dönemin dinî yaşayışına, kültürüne, fikrî yapısına, hayat tarzına, gündemine dair izler bulunur. Dine dair yazılmış kitaplarda da aynı durum söz konusudur. Bu kitaplarda dinî bilgiler verildiği gibi din ile ilgili anlayışlar, görüşler, yaklaşımlar, usûller hakkında değerlendirmelerde bulunulur. Hadîs ilmi açısından bakıldığında muhaddisler, kitaplarında hadîsleri titizlikle nakletmişlerdir. Kur’ân-ı Kerim ve sünnete aykırı kabul ettikleri yaklaşımlar, fikirler, ameller ortaya çıktığında ise bunlar karşısında kayıtsız kalmamış, kitaplarında bu meselelere temas etmişlerdir. Bu suretle naslara uygun olanı göstermişler, aynı zamanda doğruyu tespit etmek için uygulanması gereken yöntemi göstermişlerdir.¹ Dârimî’nin yaşadığı döneme gelince, önceki iki asrın birikiminin neticelerinin alındığı, ilmî seviyenin yüksek olduğu ve hadîs kitaplarının en önemli eserlerinin tasnif edildiği bir dönemdir. Bununla beraber o dönemde bazı fikhî mezheplerin ve itikâdî fırkaların yaklaşımlarında hatalar bulunduğu dair görüşler, gündemde önemli yer tutmaktadır. Fikhî mezhepler teşekkül etmekte, ehl-i hadis ve ehl-i rey ihtilafı devam etmektedir. İtikâdî fırkalardan bazılarının tesirleri de devam etmektedir. Meselâ, o dönem Mu’tezile fırkasının en etkili olduğu dönemdir. Onların Allah’ın sıfatları konusundaki görüşleri Abbâsî halifeleri tarafından âlimlere hatta halka dayatılmış, Mihne denilen olaylar yaşanmıştır.² Bu etkiler Semerkand’a da ulaşmıştır. Dârimî’nin, rihleleri ile de bahsi geçen meselelerden haberdar olduğu muhakkaktır.

İslâm’ın ana çizgisinden uzaklaşan yaklaşımların, ilmî ve amelî açıdan olumsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olması ilmî çalışmaların konularını etkilemiştir.³ Bazı muhaddisler hadîsler ile yol gösterme ihtiyacı duymuşlardır. Bilindiği gibi Müslüman âlimler ele aldıkları meseleleri, kaynaklara yani Kur’ân ve

¹ Buhârî’nin, dönemindeki bid’at fırkalara karşı *Câmiî*’ndeki tavrı için bkz. Ayşe Esra Şahyar, *Sahîh-i Buhârî: Kitap Adları ve Muhteva Tahlili*, İstanbul, 2023, 74-75; 166-167; 171, 179; Ali Akyüz, “İmam Buhârî’nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansımaları”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, s. 161-176, İstanbul, 2003, 161-176.

² O dönemin itikâdî durumu için bkz. Akyüz, “İmam Buhârî’nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansımaları”, s. 163-164; Dursun Sarı, *Maveraünnehir Bölgesinde Hadis Çalışmaları (Hicri İlk Üç Asır)*, (yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 87-93; Selahattin Aydemir, *İmam Dârimî*, İstanbul, 2023, 11, 28, 42.

³ bkz. Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Doğuda Râvî ve İsnâd (Hicri İlk Üç Asırda Semerkant)*, İstanbul, 2023, 55-65; Aydemir, *İmam Dârimî*, s. 11.

sünnete dayandırarak incelemişler, ilme/bilgiye öncelik vermişlerdir. Dârimî de ilmî geleneğe göre davranarak aynı usûlü devam ettirmiş, kitabında yer verdiği meseleleri hadîs ilmindeki veriler ile değerlendirmiştir. Kendi döneminde görülen bazı ilmî yaklaşım sorunlarına sünnetle çözüm göstermiş, bid'at fırkaların fikirlerine sünnetle cevap vermiştir.

Bu yazıda Dârimî'nin *Sünen*'nin Mukaddime Bölümü çerçevesinde muhad-dislerin, dinin asıllarına aykırı gördükleri fikirleri, görüşleri sünnetle nasıl tashih ettikleri ve çözüm için usûl gösterdikleri anlatılmaya çalışılacaktır. Dârimî'nin örnek olarak seçilmesi, Mukaddime'nin muhtevasının bu maksadı gerçekleştirmek için gayet elverişli oluşu ve Mukaddime'nin bu açıdan daha önce incelenmemiş olmasıdır.

II. Dârimî'nin Hayatı

Semerkanlı meşhur muhaddis Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, hicrî 181 yılında doğmuş, 255 yılında vefat etmiştir. Hadîs bilgisini artırmak için önemli ilim merkezlerine rihleler/ilmî seyahatler yapmış, pekçok âlimle görüşmüştür. Abdurrezâk b. Hemmâm (ö. 211/826), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi büyük muhaddislerden hadîs almıştır. Horasan Bölgesi'nin önde gelen âlimlerinden biri olan Dârimî'nin ilmi ve ahlâkı, zamanının âlimleri tarafından takdir edilmiştir. Meselâ, Ahmed b. Hanbel ve başka âlimler, Dârimî'nin beldesinden olan ilim yolcuları ile karşılaştıklarında onlara Dârimî'den istifade etmelerini tavsiye etmişlerdir. Dârimî, hadîs ilmindeki birçok ta'dil vasfıyla methedilmiştir. Hadîs ilminde imam, hâfız olarak nitelendirilmesi ve hâfızasının çok kuvvetli olduğuna dair bilgiler, özelliklerinden bazılarıdır. O, hadîs ilminin bütün dallarında uzmandır. İlmî seviyesi, kendisinden hadîs dinleyenlerden de anlaşılabilir. Ondan hadîs alanlar arasında Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) başta olmak üzere pekçok meşhur muhaddis bulunmaktadır. Dârimî, bazı ilim merkezlerinde hadîs rivâyet etmekle beraber en fazla hizmeti, tabiatıyla kendi bölgesi Horasan'da olmuştur, hadîs ilminin Semerkand'da yayılmasında büyük emeği bulunmaktadır. İlminden dolayı râğbet edilen bir kimse-dir. Onun için rihle yapmaya değer diye nitelendirilmiş ve talebelerinin sayısı artmıştır. Bu suretle Semerkand'da hadîs meclislerinin artmasına katkıda bulunmuştur. Bölgesindeki hadîsçiler arasında en fazla öğrenci ağına ulaşılabilen kişi olduğuna dair tespit de bunu doğrulamaktadır. Dârimî, fıkıh, tefsîr gibi diğer İslâmî ilimlerde de bilgisi olan bir âlimdir. Onun başka tasnifleri yani kitapları olduğu belirtilmiş, ancak *Sünen*'den başka bir eseri günümüze ulaşmamıştır.⁴ *Sü-*

⁴ Dârimî'nin hayatı için bkz. Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, Beyrut, 1405, XII, 224-232; Abdullah Aydınlı, "Dârimî" *DİA*, VIII, 494-495; Abdullah Aydınlı, *Sünen-i Dârimî (Tercüme edenin girişi)*, I-VI, İstanbul, 1994, I, 56-65; Zafer Kiraz, *Hadis Tari-*

nen de bazı âlimler tarafından Kütüb-i Sitte'den biri olarak kabul edilmeye uygun niteliklere sahip bir eser olarak değerlendirilmiştir.⁵

III. Sünen'in Mukaddimesi

Sünen türü hadis kitapları, ahkâm hadislerinin fıkıh konularına göre tertip edilmesiyle meydana getirilirler. Ancak Dârimî ve İbn Mâce, *Sünen*'lerine Mukaddime yazarak fıkıhla ilgili olmayan meselelere de temas etmişlerdir.⁶ Dârimî'nin *Sünen*'inin Mukaddime Bölümü 56 bâb/başlık, 654 hadisten müteşekkildir.⁷ Bu rakam, kitabın tamamı gözönüne alındığında büyük bir hacim tutmaktadır, dolayısıyla ele alınan mevzuların ayrıntılı olarak işlendiğini göstermektedir. Dârimî, bu bölümdeki konuları merfû, mevkuf, maktu hadislerle delillendirmiştir.

Mukaddime'deki konular genel hatlarıyla şöyledir:⁸ İlk bablar, peygamberlik vasıfları ile ilgilidir. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce toplumlar cehâlet ve dalâlet içindedirler, bununla beraber önceki kitaplarda Hz. Muhammed'in vasıfları anlatılıp son peygamberin geleceği bildirildiğinden insanlar, ondan (s.a.) haberdardırlar. Daha sonra Hz. Peygamber'in bazı hususiyetlerine, ona (s.a.) verilen üstün niteliklerin ve ahlâkî özelliklerinin bir kısmına yer verilmiş, peygamberlik delillerine dair hadisler nakledilmiştir. Bu mevzulardan sonra sünnetin önemi, konumu, sünnete ittiba edilmesi gereği ve bid'at çıkarmanın, hevâya uymanın sakıncaları ile ilgili rivâyetler nakledilmiştir. Sünnetin kaynak oluşuyla bağlantı kurularak fetva verme, rey, kıyas, icthad meseleleri ele alınmıştır. Ardından ilmin önemi ve âlimin değeri, ilmî usûle tâbi olma ve hadis usûlünün bazı konularına yer verilmiştir.

Dârimî, Sünen'ine bahsi geçen konuları ihtiva eden bir Mukaddime ile başlamak suretiyle sözlerini ve fiillerini nakledeceği zâtın yani Hz. Peygamber'in sünnetinin dindeki konumuna, kaynak oluşuna dikkat çekmiş olmaktadır. Buhârî de *el-Câmiu's-sahih*'ne Hz. Peygamber'e vahyin nasıl gelmeye başladığı bölümüyle başlamış, böylece kitabında sözlerini ve fiillerini naklettiği kimsenin,

hinde Mukaddime Geleneği (Sünen-i Dârimî Örneği), (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Haran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 1-13; Dârimî'nin öğrenci ağı ve öğrencilerinin sayısı için bkz. Yorulmaz, *Doğuda Râvî ve İsnâd (Hicrî İlk Üç Asırda Semerkant)* s. 15, 152.

⁵ bkz. Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs Şerhu Elfiyeti'l-hadis*, I-III, Lübnan, 1403, I, 87. Sünen'in tanıtımı için bkz. Abdullah Aydın, "es-Sünen" *DİA*, XXXVIII, 142-143.

⁶ Câmî türü kitaplardan Müslim'de de mukaddime bulunmaktadır. Orada hadîsi usûlü konuları yer almaktadır.

⁷ Bu sayılar, Dımaşk 1412/1991 baskısındaki rakamlandırmaya göredir.

⁸ Mukaddime'nin tanıtımı için bkz. Arafat Aydın, *Dârimî'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 10-12; Kiraz, *Hadis Tarihinde Mukaddime Geleneği*, s. 21-23.

herhangi bir kimse olmadığına vurgu yapmıştır. Bu konularla kitaplarına başlayan muhaddisler, Hz. Muhammed'in bir peygamber olduğuna dikkat çekerek sünnetinin her alanda esas alınması gerçeğini ifade etmişlerdir.

Dârimî'yi, geniş bir Mukaddime yazmaya sevkeden diğer etken işlenen konulardan anlaşılmalıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki muhaddisler kitaplarını tasnif ederken sünnete hizmet etme gayesi taşımaktadırlar.⁹ Sünnete hizmetin yollarından biri, sünneti hayatın içine yerleştirmektir ki aslında hayatı sünnete göre tanzim, Hz. Peygamber'in uygulamasıdır. Bundan dolayı muhaddisler, kitaplarında Müslümanların ihtiyacı olan iman, ibadet, muâmelât, ahlâk velhâsıl her mevzudaki hadisleri nakletmişlerdir. Dine aykırı fikir ve amellerle mücadele lüzumunu duyduklarında ise bu hizmetten de geri durmamışlardır. Böylece sahâbilerin tutumunu devam ettirmişlerdir. Zira sahâbiler, sünnetten uzaklaşıldığında insanları, sünneti esas almaya ve sünnete göre amel etmeye davet etmişlerdir. Bu noktada fikirlerin, dine aykırı olup olmadığına nasıl tespit edileceğine temas etmelidir. Hakem sünnettir. Çünkü Dârimî'nin de Mukaddime'de naklettiği bir hadîste Hz. Peygamber, ihtilaflar görüldüğünde çözüm olarak sünneti göstermiştir.¹⁰ Muhaddisler de faaliyetlerini, bu ve benzeri hadislerle göre belirlemişlerdir.

Muhaddisler, tashîh etme ihtiyacı duydukları meselelere karşı duruşlarını, bakış açılarını kitaplarında oluşturdukları bölümlerde, özellikle bâb başlıklarında beyan etmişlerdir. Ele aldıkları konulardaki görüşlerini, o dönemdeki ihtilaflı meselelerin çözümüne dair esasları, bâb başlıklarına yansıtılmışlar ve tespitlerine hadisleri delil getirmişlerdir. Hadisleri sıralayıp geçmemişler, bilinçli bir tertip gözetmişlerdir. Bu uygulamada en başarılı âlim İmam Buhârî'dir. Onun naslardan hüküm çıkarma, hadislerden delil getirmekteki kâbiliyeti bâb başlıklarındaki ifadelerine yansımıştır.¹¹ Dârimî de aynı yöntemi uygulamış, Mukaddime'sinde ortaya çıkan meselelere cevap niteliğinde bâb başlıkları koymuş, hadisleri kendi içinde bir düzen ile sıralamıştır. Ele aldığı meseleyi, hadisler ve sahâbî, tâbiîn sözleri ile delillendirmiştir.

Burada Müslüman âlimlerin, tenkit ve tashîhleri sırasındaki tavrına da işaret etmelidir. Onlar, niyetlerinin dine hizmet olduğunu gösterecek şekilde yapıcı davranmışlardır. Dârimî'nin de bu şekilde tavır aldığı, Mihne sürecindeki davranışından anlaşılmalıdır. Onun yaşadığı dönemde halku'l-Kur'ân'ı kabul etmeleri için âlimlere baskı yapılmış ve bu konuda imtihan edilmişlerdir. Dârimî'ye de halku'l-Kur'ân hakkında ne düşündüğü sorulmuş, o ise bir cevap vermemiştir. Anlaşıldığına göre itikâdî ve fikrî çalkantının dışında kalmak iste-

⁹ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Ahmet Yıldırım, *Dârimî*, Ankara, 2023, 38-39.

¹⁰ Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünen*, I-II, Dımaşk 1412/1991, Mukaddime 16.

¹¹ bkz. Aynur Uraler, "Buhârî'nin el-Câmiu's-sahih'i Bağlamında İlim Ehlinin Evsafına Dair Bazı Mülahazalar", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, XIX, 1, s. 7-28, İstanbul, 2021, s. 19-20.

miştir. Bununla birlikte o, bu duruma kayıtsız kalmamış, ilmî faaliyetleriyle yanlış anlayışlara cevap vermiştir. Meselâ, Mihne'ye karşı duruşunu eserinin uygun gördüğü yerlerinde göstermiş, bu görüşlere cevap niteliğindeki rivâyetleri nakletmiştir.¹² Bu noktada Dârimî'nin, Mukaddime'de cevap verdiği fırkaların veya şahısların isimlerini vermemesini de yorumlamak gerekir. Bu tutumuyla o, şahıslarla değil fikirlerle ilgilendiğini göstermiş; maksadının, doğru olanı ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir. Böylece sadece kendi dönemine değil her döneme hitap etmiştir. Bu yazıda da onun yöntem belirlemesi üzerinde durulduğundan hangi fırkaya veya kişiye cevap verdiği incelenmemiştir.

IV. Mukaddime'nin Muhtevası ve Değerlendirilmesi

Yazının bu kısmında Mukaddime'nin sünneti merkeze alan ve sünnete istinâd edilerek işlenen konuları ihtiva eden babları değerlendirilecektir. Bu sebeple ağırlıklı olarak nübüvvet konularının ele alındığı ilk on beş bâb¹³ hâric tutularak Bölüm, sonuna kadar incelenecektir. Değerlendirilecek bablar ile Dârimî'nin, döneminde şahit olduğu fikirlere ve yaklaşım tarzlarına karşı duruşu tespit edilmeye çalışılacak ve onun, dine aykırı tutumların ana sebebi olarak neyi gördüğü ve nasıl yol gösterdiği üzerinde durulacaktır.

Ale'l-ebvâb yani konulara göre tasnif edilmiş hadis kitaplarında bölümlerin ve babların sıralanışı gelişi güzel değil, mantıklı bir düzen içindedir. Dârimî'nin Mukaddime'de sünnetle ilgili babların tertibi incelendiğinde onun; sünneti, özellikle ilmî faaliyetlerdeki usûlün merkezine yerleştirmeye yönelik maksadını ve yöntemini görmek mümkündür. O, öncelikle sünnetin konumunu, önemini ortaya koyan bablar tertip etmiştir. Bu çerçevede sünnete uymanın gerekliliğine dair hadislere yer vermiştir. Sünnetin dindeki yeri, hayatın her alanında sünnete uymayı gerekli kılar. O alanlardan biri de ilimdir. İlmî usûllerde de sünnetin dışına çıkmamak, sünneti kaynak olarak almak, sünnete istinâd etmek gerekmektedir. Dârimî daha sonra sünnetin kaynak olduğu gerçeğinden hareketle fetva konusuna temas etmiş, sünnetin dışına çıkarak fetva vermenin kerih oluşuna değinmiş ve bu meseleyi vurgulamıştır. Fetva vermenin mesuliyeti sebebiyle fetva vermenin zor bir faaliyet oluşuna dikkat çekmiştir. Mukaddime'deki konular, ilmin ve âlimin önemi üzerinde durmayı gerektirmiş, Dârimî, Bölüm'ün sonunu ilme dair meselelere ayırmıştır ki bahsi geçen konular, öncelikle ilimle meşgul olan kimselere hitap etmektedir.

Dârimî'nin Mukaddime'de itikâdî mevzulara temas edip etmediği akla gelebilir. O dönemde itikâdî meselelerde dine aykırı görüşleri olan bid'at fırkalarının etkileri İslâm dünyasına yayılmıştır. Bid'at fırkalar, inanç mevzularında ilmî

¹² Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair görüşe Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân Bölümü'nün 5. ve 6. bablarında cevap vermiştir. Dârimî'nin itikâdî yaklaşımı için bkz. Yorulmaz, *Doğuda Râvi ve İsnâd (Hicri İlk Üç Asırda Semerkant)*, s. 193-196; Aydemir, *İmam Dârimî*, s. 43.

¹³ Mukaddime'nin ilk on beş bâbı, Arafat Aydın'ın, *Dârimî'nin Peygamber Anlayışı (Sünen'inin Mukaddimesi Çerçevesinde)* adlı yüksek lisans tezinde incelenmiştir.

usûlleri gözardı ederek naslara yaklaşmışlar, nasları, şer'î bir delile dayanmadan keyfî olarak reylerine, kendi görüşlerine göre yorumlamışlardır. Dârimî, Mukaddime'de itikâdî konulara müstakil bablar halinde açıkça yer vermemiştir. Ancak rey konusunu işlerken Kur'ân-ı Kerim'in tefsîrinde ve itikâdî meselelerde bir asla dayanmayan rey ve kıyasın görüldüğünü belirterek durumun tehlikesine dikkat çekmiştir. Diğer yandan sünnete ittiba etmek, bid'at ve hevâdan kaçınmak gibi bablar, itikâdî firkalara da hitap etmekte, onlara da yöntem göstermektedir.

Mukaddime'de işlenen konuları sınıflandırarak değerlendirmek mümkündür. İnceleme sırasında genellikle Dârimî'nin babları sıralamasına riayet edilmiştir.

A. Sünnet

Mukaddime'deki sünnetle ilgili ilk bâb "Sünnete Tâbi Olmak" bâbidir.¹⁴ Dârimî, burada yer verdiği hadîslerle sünnetin çözüm olduğunu, ihtilaflar görüldüğünde sünnete müracaat edilmesi gerektiğini, sünnetin kurtuluşu gösterdiğini anlatmıştır. Sünnetin önemi ve konumundan dolayı sünnetten ayrılmamak ve sünneti muhafaza etmek gerektiğine dikkat çekmiştir. Dârimî, ilk olarak sünnetin çözüm olduğunu bildiren hadîse yer vermiştir. Hz. Peygamber, birçok ihtilafın görüleceğini haber verip çözüm olarak kendi sünnetine uyulmasını ve sünnete sınıksız bağlanmayı emretmiştir. Bu suretle ihtilafı meselelerde hakem olarak sünneti göstermiştir. Sünnetin önemi ve konumundan dolayı sünnetin muhafaza edilmesini istemiş, sünnetin dışına çıkmaktan sakındırmış, sünnetin zıddı olan bid'atlere karşı uyarmıştır. Sünnet olmadığına bid'atlerin ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Dârimî daha sonra tâbiîn dönemi âlimlerinin bu konuya dair sözlerini nakletmiştir. Onlar da sünnetin önemine dikkat çekmişler ve sünnete sarılmanın kurtuluş olduğunu söylemişlerdir. Her türlü yanlıştan kurtulmayı temin etmek için de (hadîs) ilminin muhafazası gereklidir, zira ilim; din ve dünya işlerinin iyi gitmesi için gereklidir. Rivâyetlerde, sünnetin dinin temel bir unsuru olduğu, sünnetin terki halinde dinin zarar göreceği, dinin yok olmasının sünnetin birer birer terki ile başlayacağı, bundan dolayı herbir sünnetin kıymetli olduğu şuuruyla sünnetten ayrılmamak gerektiği bildirilmiştir. Bu çerçevede sahâbiler ve tâbiiler, sünnetin karşısında duran bid'ate karşı uyarılmışlar, bid'atin sonucunun nereye kadar varacağına dikkat çekmişler, bid'atin dine, Müslümanın imanına zarar verdiğini, sünneti yok ettiğini, bu sebeple bid'atçilerle ciddi şekilde mücadele edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca bid'ati oluşturan görüşlerin tutarsız olduğu, hevâlarına göre hüküm veren bu kimselerin dalâlette oldukları, bir konu üzerinde ittifak etmedikleri bildirilmiştir. Bu tutumun aslında münafıkların hali olduğu ifade edilmiş ve münafıkların tutarsızlıklarından bahseden âyetler örnek verilmiştir. Dârimî, bu suretle Kur'ân ve sünnete müracaat edilmediğinde ihtilafların çıkacağı tespitinde bulunmuştur.

¹⁴ Mukaddime 16.

Dârimî, yukarıdaki babın devamı niteliğinde bir mevzuya geçmiş, “Hz. Peygamber’in Hadisini (keyfi olarak) Açıklamaktan Çekinmek ve Onun (s.a.) Sözü-nün Yanında Başkasının Sözüne (aynı değeri vermekten) Sakınmak”¹⁵ bâbında, hadisin/sünnetin değerini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber, herhangi bir kimse olmadığından onun (s.a.) sözlerini izah ederken dikkatli olunmalı, keyfi davranmamalıdır. Sünnet, Kur’ân-ı Kerim ve diğer hadisler gözönüne alınarak izah edilmelidir. Aynı şekilde bir konu sünnette varsa onun üstüne söz söylenmemeli, sünnette olana tâbi olunmalıdır. Dârimî burada Hz. Peygamber’in yemin ederek “(Hz.) Mûsa ortaya çıksa ve siz beni bırakıp ona tâbi olsaydınız doğru yoldan sapmış olurdunuz. Mûsa hayatta olsa bana tâbi olurdu”¹⁶ buyurduğu hadisi nakletmiştir. Hz. Peygamber bu suretle herhangi bir kimsenin sözünün kendi sözüyle kıyaslanamayacağını ifade etmiş, gerektiğinde peygamberlerin dahi kendisine uyacaklarını bildirmiş ve Müslümanların, sünnetin değerinin farkında olmaları konusuna dikkat çekmiştir. Bundan dolayı İbn Abbas, Hz. Peygamber’in sözü/hükmü varken o konuda başkasının söz söylemesinin yanlış olduğunu belirtmiş, herhangi bir kimsenin sözünü Hz. Peygamber’in sözüne denk saymanın Allah Teâlâ’nın gazabına sebep olacağını söylemiştir. Halife Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) de Kur’ân ve sünnette hükmü olan bir mesele üzerinde görüş belirtmenin yanlış olduğunu, kendisinin naslara tâbi olduğunu ve bid’at çıkarmaya çağını duyurmuş, devletin icraatında nasları esas aldığını bildirmiştir. Aynı doğrultuda diğer tâbiiler de sünnetin dışına çıkanları uyarışlardır.

Dârimî daha sonra Hz. Peygamber’in ve sünnetinin değeri sebebiyle hadîs işiten kimsenin saygılı olması gerektiğine dair “Kendisine Hz. Peygamber’in Bir Hadîsi Ulaştığında Ona Değer Vermeyen ve Saygı Göstermeyen Kimsenin (Allah’tan) Cezasını Hemen Bulması”¹⁷ bâbını oluşturmuştur. Bu başlık altında sahâbilerin bir hadîsi duyduğunda ona ciddiyetle yaklaşmayanları uyardıkları, tepki gösterdikleri, böyle kimselerle konuşmadıkları nakledilmiştir. Ebû Hüreyre, hadîs karşısında lâubâli davranan kişi hakkında “*alay edenlere karşı biz sana yeteriz*”¹⁸ âyetini okumuştur. Sahâbiler, bir hadîsi öğrendiği halde hadîsin gereğini hemen yerine getirmeyenlere de tepki göstermişlerdir.

Dârimî, “Sünnet, Allah’ın Kitabı Hakkında Hüküm Verir”¹⁹ bâbında ise sünnetin değeri ve konumunu, Kur’ân-ı Kerim ile ilişkisini belirterek anlatmıştır. Bindiği gibi sünnetin; âyetleri tefsîr, tebyîn gibi özellikleri bulunmaktadır. Sünnet, âyetlerin nasıl uygulanacağı hakkında hüküm verir. Hatta Kur’ân-ı Kerim’in

¹⁵ Mukaddime 39.

¹⁶ Hz. Ömer, Hz. Peygamber’e gelip yanında getirdiği bir Tevrat nüshasını okumaya başlayınca Hz. Peygamber böyle tepki göstermiştir. Bu hadîsin diğer rivâyetleri ve değerlendirmeleri için bkz. Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İstanbul, 2021, 81, 173-174.

¹⁷ Mukaddime 40.

¹⁸ el-Hicr (15), 95.

¹⁹ Mukaddime 49.

beyanı dışında da hüküm verir. Dârimî, ilk olarak Resûlullah'ın (s.a.) bir hüküm verdikten sonra ileride sünneti inkâr edip “Kur’ân bize yeter” diyen kimselerin çıkacağını haber verdiği ve kendisinin müstakil hüküm koyma yetkisinin olduğunu bildirdiği hadîsi nakletmiştir. Hadîste, sünnet inkarcısının koltuğuna yaslanarak helâl ve haram olan şeylerin sadece Kur’ân’da yer aldığını söyleyecekleri de anlatılır.²⁰ Oysa hadîs, Hz. Peygamber’in Kur’ân-ı Kerîm’de bulunmayan hükümler koyduğunu ve sünnetin başlı başına huccet olduğunu bildirmektedir. Buna rağmen sünneti inkar edenlerin olacağını da haber vermektedir. Hz. Peygamber’in, “Koltuğa yaslanmak” ifadesi ile ilimle meşgul olmayan ve lükse düşkün, refah içinde yaşayan kimseleri kasdettiği belirtilmiştir.²¹ “Koltuğa yaslanmak,” sünnet inkarcısının, naslardan bahsedilince oturuşunu düzeltmeyip saygısızca davrandığını da göstermektedir. Dârimî, bu hadîsi naklederek sünnetin üstün konumu sebebiyle sünnet inkarına düşülmemesi uyarısında bulunmuştur. O, sünnetin vahiyle ilgisine dair rivâyetleri de naklederek Resûlullah'ın (s.a.), Kur’ân-ı Kerîm’i herkesten daha iyi bildiğini vurgulamıştır. Bu babta, tâbiîn âlimlerinin sünnetin uygulanması gerektiğini ifade ettiklerine rivâyetleri de nakletmiştir.

Değerlendirme: Sünnetle ilgili bablarda Dârimî, ilme dayalı bir usûl göstermektedir. Bunu yaparken kendisi de sünnet çizgisinden ayrılmamış, belirttiği esasları, usûlleri sünnetten çıkarmış, hadîslerden delil getirmiştir. Anlaşıldığına göre o; dine aykırı fikirlerin, yaklaşımların, yorumların bulunmasının, Kur’ân ve sünnet çizgisini takipte aksamaların görülmesinin ve ihtilafların devam etmesinin temel sebebini usûl eksikliği olarak görmektedir. Bunun için öncelikle sünnetin dindeki konumuna dikkat çekmiştir. Sünnetin vahiyle ilgisini belirterek kaynak değerine vurgu yapmış, sünnetin başlıbaşına bir kaynak, bir hüccet olduğunu ifade etmiştir. Dârimî’nin sünnetin dindeki yerini vurgulamasının sebebi, bazı ilim adamlarının sünneti kaynak olarak ele almalarındaki ihmali olmalıdır. Sünnetin kaynak değerini takdir etmemenin sünneti inkar etmeye kadar varacağını belirterek uyarılmış; ilimden, ilmî usûlden uzaklaşmamak gerektiğini hatırlatmıştır. Bu sebeple hadîs hakkında keyfi açıklamalardan kaçınmak gerektiğini, bir konuda hadîs varken Hz. Peygamber’in sözünün üstüne başka söz söylemenin doğru olmadığını belirtmiş, onun (s.a.) sözünün herhangi bir kimsenin

²⁰ Hadîsin başka bir rivâyetinde Hz. Peygamber’in, hüküm verme yetkisi açıkça belirtilmektedir. O (s.a.), şöyle buyurmuştur: “*Dikkat edin! Bana Kur’ân ve onunla birlikte bir benzeri verildi. Dikkat edin! Koltuğuna yaslanmış karı tok bir adamın şöyle demesi yakındır. ‘Siz bu Kur’ân’ı sarınlın, onda bulduğunuz helâli helâl sayın, haramı haram sayın.’ (Oysa) Resûlullah’ın haram kılması, Allah’ın haram kılması gibidir.*” Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Beyrut, ts., IV, 131, 132; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as, *Sünen*, I-II, Mısır, 1371/1952, Sünnet 5. Hadîsin izahı için bkz. Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, s. 71-75.

²¹ bkz. el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu’s-Sünne*, I-XVI, Dımaşk, 1390-1400/1970-1980, I, 201.

sözü gibi olmadığına dikkat çekmiştir. İlme/hadise dayalı faaliyette bulunmanın önemini vurgulamıştır. Dârimî, ilmin hakem olduğu, çözüm gösterdiği üzerinde de durmuş ve sünnetin ihtilafları giderdiğini, sünnetin bir çözüm olduğuna dair hadîsi naklederek Müslümanların fikir dünyasındaki karmaşaya ışık tutmuştur. Sünneti terketmenin, (sünneti terkeden kimseler için) dinin yok olmasına sebep olmakla sonuçlanabileceğini, yine sünneti terketmenin bid'atin yaygınlaşması sonucunu doğuracağını rivâyetlerden hareketle ifade etmiştir.

B. Fetva Verme

Mukaddime'de fıkha dair konulardan ilki "Kitab ve Sünnette Olmayan (Açıkça Hükmü Bulunmayan) Birşey Hakkında Cevap Vermekten Kaçınmak" bâbidir.²² Dârimî, sünnetle ilgili bablarda bildirilen esaslar doğrultusunda, din ilimlerinde faaliyette bulunurken hataya düşmek ihtimaline karşı çözüm olarak Kitab ve sünnetin dışına çıkılmamasına dair bir başlık oluşturmuştur. Bir mesele hakkında âyet ve hadîslerde açıkça bilgi yoksa gayet ihtiyatlı olunmasına vurgu yapmış ve aksinin dinden sapmaya sebep olacağını ifade etmiştir. Meseleyi anlatmaya sahâbeden örnek vererek başlamıştır. Sahâbenin, Kur'ân-ı Kerîm'de ve sünnette hükmü açıkça bulunmayan konularda cevap/fetva vermekten kaçındıklarına dair örnekler vermiştir. Onların, dinin bildirdiği şekilde davranmayan bir kimsenin sonra buna çözüm aramasını tenkit ettiklerini nakletmiştir.²³ Çünkü dinin sınırları dışına çıkmayanların sorularına naslardan çözüm bulmak mümkündür. Bununla birlikte sahâbiler, Müslümanları çözümsüz bırakmamışlardır. Onlar bir mesele sünnette yoksa birbirleriyle istişare etmişler ve ondan sonra fetva vermişlerdir. Dârimî, aynı çerçevede hükmü, Kur'ân-ı Kerîm'de ve sünnette açıkça bulunmayan konularda, âyetleri delil olarak getirirken hata yapılımasını önlemek için sünnetin dindeki yerine dikkat çekmiş ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) sözünü nakletmiştir. Hz. Ömer, sünnetin, Kur'ân'ın yanlış anlaşılmasını önlediğini, sünneti bilen kimsenin Kur'ân'ı diğer kimselerden daha iyi bildiğini belirtmiş, bu sebeple sünneti iyi bilmek gerektiğini ifade etmiştir. Dârimî, naslar esas alınmadığında doğacak sonuçları da zikretmiş, önceki toplumların (nasları bırakıp) reyleriyle hüküm verdikleri için saptıklarını anlatan rivâyetleri nakletmiştir. Daha sonra vuku bulmamış meseleler hakkında fetva istenmesi konusuna geçmiştir. Hakkında açık nas bulunmayan işlere dair sorulan sorulara cevap vermekte gayet ihtiyatlı davranan sahâbilerin, vuku bulmamış meseleler hakkında fetva vermediklerini nakletmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, olmamış meselelerde fetva vermenin ihtilafa yol açacağını bildirmiştir. Bir mesele vuku bulduğunda cevap verecek kimseler olduğundan önceden fetva verilmemesini istemiştir. Diğer yandan bu tutum, dinî konularda hüküm vermenin basit bir faaliyet olmadığı

²² Mukaddime 17.

²³ Sahâbilere, hanımını sekiz talakla boşayan bir kimsenin durumunun sorulması örnek olarak verilmiştir. Bilindiği gibi boşama en fazla üç kere yapılır.

ğını ortaya koymaktadır. Bu babta, tâbüilerin de sahâbilerin yöntemini uyguladıklarına dair örnekler verilmiştir. Onlar, hükmü Kur'ân'da ve sünnette bulunmayan işlerde reyleri ile hüküm vermekten kaçınmışlardır. Âyet, hadîs ve sahâbe kavli ile fetva vermişler, kendi reylerinin dinî hüküm zannedilmesinden endişe ettiklerini söylemişlerdir. Sahâbenin sözlerine çok değer veren tâbüiler, bir konuda sahâbe sözü varken kendilerinin rey beyanında bulunmayacaklarını bildirmişlerdir. (Bâtıl) kıyastan da kaçınmışlar, ilmî verilere dayanmadan fetva vermemişler, bilmedikleri konuda konuşmamışlar, o meseleyi bilmediklerini açıkça söyleyerek hevâlarına göre fetva vermekten kaçınmışlardır. Bu usûlü, ilim yolunda ilerleyenlere tavsiye etmişlerdir.

Dârimî, daha sonra yukarıda geçen meselenin devamı niteliğinde “Fetvanın Kerâhati/Tercih Edilmemesi”²⁴ diye mecbur kalmadıkça fetva vermemeye dair bir bâb açmıştır. Fetva vermenin mesuliyetli bir faaliyet olduğuna vurgu yapmış, bu sebeple vuku bulmamış meselelerde fetva verme yoluna gitmemek gerektiğini rivâyetlerle ortaya koymuştur. Sahâbilerin, vuku bulmamış olaylara dair soru sorulmasını istememelerini zikrederek onların tutumlarının sebebinin nakletmiştir. Sahâbiler, olmamış konularda soru sormanın fetva vermeye sebep olacağı ve böyle bir fetvanın dine zarar vereceği kanaatindedirler. Sahâbiler, -genellikle soruları âyet ve hadîslerle cevapladıklarından- mecbur kalmadıkça fetva verme yoluna gitmek istememektedirler. Zira fetva vermek dinî bir faaliyettir ve fetvanın naslarda bildirilen esaslara uygun olması, dine aykırı olmaması gerekmektedir. Bundan dolayı fetva zor bir iştir. Hz. Ömer, (yanlış fetva ihtimalinden dolayı) “şüphe veren şeyleri bırakıp şüphe vermeyen şeylere bakın” hadîsini hatırlatarak ihtiyatlı olunmasını tavsiye etmiştir. Sahâbiler bu tutumlarına, Hz. Peygamber zamanındaki kendi tatbikatlarını örnek göstermişler ve Hz. Peygamber'e vuku bulmamış şeyleri sormadıklarını belirtmişlerdir. Çünkü olmamış konularda konuşmak ve meseleleri gereksiz yere irdelemek amel etmeye fayda vermeyen bir tutumdur, mâlâ ya'nidir yani lüzümsuz bir işle meşguliyettir. Bunun için sahâbiler, ancak yeni bir olay ortaya çıktığı takdirde çözmek için uğraşacaklarını söylemişlerdir.

Dârimî, “Fetva Vermekten Çekinen ve Aşırılığı, Bid'ati Kötü Gören Kimse”²⁵ bâbı ile fetva konusuna devam etmiştir. İlmî faaliyetlerde ana çizgiden ayrılıp aşırılığa sapma ve bid'ate düşme tehlikesine dikkat çekmiş, bu yaklaşımın fetva vermekte hatta Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîrinde görüldüğüne temas etmiştir. Dolayısıyla fetva verirken yöntemleri gözetmek gerektiğini, rivâyetlerle anlatmıştır. Sahâbilerin fetva vermeye niçin gönüllü olmadıklarına dair rivâyetlere yer vermiştir. Onlar; helâli haram, haramı helâl yapma ihtimalinden dolayı fetva vermekten kaçınmışlardır. Konuya, Ensâr'dan olan sahâbiler örnek verilmiş, onların hadîs nakletmeye iştiaqla yaklaştıkları, fetva istendiğinde ise başka (bir

²⁴ Mukaddime 18.

²⁵ Mukaddime 19.

sahâbînin) fetva vermesini istedikleri nakledilmiştir. Dârimî, sahâbîlerin fetva vermeye fazla istekli olmamalarının bir diğer sebebinin, aşırılığa kaçma ve bid'ate düşme ihtimaliyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Olmamış bir şeyin sorulmasını örnek vermiş, böyle bir soruyu cevaplarken usûlden uzaklaşıp hataya düşmenin kuvvetle muhtemel olduğuna işaret etmiştir. Burada, vuku bulmamış işler hakkında konuşmanın halka yönelik zararına dikkat çekmek gerekir. Amelle ilgili olmayan teorik meseleler, halka fayda vermemektedir ve halkı kendilerini ilgilendirmeyen konularla meşgul etmeye yol açmaktadır. İlim adamlarının bunlarla uğraşması ise meseleleri gereksiz yere irdelemek sayıldığından ilimde aşırıya kaçmaktır. Resûlullah (s.a.) ise aşırılığı yasaklamış, her işte mutedil olunmasını istemiştir. Dârimî, Hz. Ebû Bekr'in (13/634) ve Hz. Ömer'in aşırılığa karşı gelmekte çok ciddi olduklarını nakletmiştir. Daha sonra ilimde aşırılığın, âyetlere kadar uzanacağına dikkat çekmiş ve aşırılığın müteşâbih âyetlerde de görüleceğine dair bir hadîse yer vermiştir. Resûlullah (s.a.) "*Onun (Kur'ân-ı Kerim'in) müteşâbih olan (âyetlerinin) peşine düşen kimseleri gördüğünüz zaman onlardan sakının*" diye buyurmuştur. Meselenin, kendi görüşüne göre konuşmak, keyflikle ilgisi vardır. Dârimî, daha sonra sahâbîlerin fetva verirken bid'ate düşme ihtimaline karşı uyardıklarına temas etmiştir. Onlar, bid'atten korunmak için sünnete tâbi olmayı, ilmî faaliyetlerde de âyetleri ve hadîsleri esas almayı tavsiye etmişlerdir. Meselâ, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Kur'ân-ı Kerim'e uymaya, Kur'ân-ı Kerim'e müracaat etmeye davet ettikleri halde bu söylediklerini yapmayacak kimselerin görülebileceğini söylemiştir. Bu durumda ilme sıkı sıkı tâbi olmayı, bid'ate düşmekten ve aşırılığa kaçmaktan sakınmayı, meseleleri gereksiz yere kurcalamamayı tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerin takip ettiği usûle uygun davranmayı çözüm olarak göstermiştir. Fetva vermek, din adına hüküm vermek olması yönüyle ve Müslüman kimsenin Allah'a kulluğunu etkilemesi dolayısıyla mesuliyetli bir iştir. Yukarıda belirtilen gerekçelerden dolayı sahâbîler, bilmedikleri konuda konuşmamışlar ve o konuyu bilmediklerini söylemişlerdir. Âyet ve hadîslerle fetva vermeyi tercih ettikleri için fazla ictihadları olmamıştır. Dârimî, daha sonra tâbiîn âlimlerinin de sahâbîlerin yolundan gittiğine dair örnekler vermiştir.

Dârimî, bir sonraki babta aynı konuyu izaha devam etmiştir. "Fetva ve Fetva Vermekteki Zorluklar"²⁶ bâbında, fetva vermenin vebali olduğundan sorumluluk isteyen bir iş olduğuna vurgu yapmıştır. İlk olarak Resûlullah'ın (s.a.) fetva vermekte cüretkar davranmamayı tavsiye ettiği, fetva vermenin sorumluluğunun büyük olduğunu ve uhrevî cezasının bulunduğunu bildirdiği hadîsi nakletmiştir. Ardından büyük sahâbîlerin özellikle halifelerin, Hz. Peygamber'in bu emrini nasıl yerine getirdiklerini zikretmiş ve Hz. Ömer'i örnek vermiştir. O, diğer sahâbîlere fetva vermenin öncelikle halifenin sorumluluğunda olduğunu hatırlatarak onlardan bu konuda çekimser davranmalarını istemiştir. Zira halîfeler,

²⁶ Mukaddime 20.

fetvaları diğer beldelere yayılacağı için dikkatli davranmışlar, bir mesele kendilerine geldiğinde Kur'ân ve sünnette bulamazlarsa o meseleyi bilen kimse var mı diye soruşturmuşlar, yok ise fetva verme yoluna gitmişlerdir. Fetva verirken de kendi kendilerine fetva vermekten kaçınmışlar, diğer sahâbîlere danışmışlardır. Dârimî, daha sonra başka sahâbîlerin bu konudaki tavrına yer vermiştir. Onlar da tâbîleri, Kur'ân'a (ve sünnete) dayanmayan rey beyanında bulunmanın ve delilsiz fetva vermenin vebaline karşı uyarılmışlar, Kur'ân ve sünnetle fetva vermelerini söylemişlerdir. Kur'ân ve sünnete dayanmayan fetvanın hem kendilerinin hem de fetva verdikleri insanların helâkine sebep olacağı ikazında bulunmuşlardır. Dârimî bundan sonra mesuliyetli bir iş olmasına rağmen fetva vermenin zaruri olduğu konusuna geçmiştir. Hz. Peygamber'in, Muaz b. Cebel'i (ö. 17/638) Yemen'e gönderirken nasıl hüküm vereceğini sorduğu hadisi nakletmiştir. Muaz b. Cebel, bir meselenin cevabını Kur'ân-ı Kerim'de ve sünnette bulamazsa ictihad edeceğini söylemiştir. Sahâbîler, fetva verilmesi durumunda Hz. Peygamber'in bildirdiği esasları bir usûl olarak kabul edip ona göre hareket edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Abdullah b. Mes'ûd, tâbîlere şöyle demiştir: "*Kitab ve sünnet ile hüküm verin. Hüküm vermekten korkmayın, helâl de bellidir haram da bellidir. Şüpheli şeyler var. Siz, şüphe vermeyeni alın.*" Abdullah b. Mes'ûd, bir bid'at gördükleri zaman ne yapmaları gerektiğini de söylemiş, sünnete ve sahâbe tatbikatına yönelmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) da sahâbe tatbikatından özellikle ilk halifelerin reylerini almalarını tavsiye etmiştir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in yakınında bulunmuş âlim kimselerdir ve fetvalarını da danışarak vermişlerdir.

Dârimî, fetva vermek büyük sorumluluk isteyen bir iş iken bu konuda cüretkâr olanların durumuna da yer vermiştir. "Kendisinden Fetva İstenen Her Meselede Fetva Veren Kimse"²⁷ bâbında önce sahâbîlerin bu konudaki sözlerine yer vermiştir. Sahâbîler; devlet başkanının, idareci olanların ve âlimlerin fetva vermesinin uygun olduğunu söylemişlerdir. Bu özellikte olmayan bir kimse fetva verme cüretinde bulunursa onu, kendini bilgili göstermek isteyen bir mecnun, bir ahmak diye nitelemişlerdir. Sahâbîler, kendisinden fetva istenen kimsenin, sorulan meseleyi bilmediği takdirde "bilmiyorum" demesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Nitekim kendileri de böyle davranmışlardır. Tâbîiler de aynı yolu takip etmeye gayret etmişler, bir mesele hakkında helâl veya haram hükmünü vermekte ihtiyatlı davranmışlardır.

Dârimî, fetva verme faaliyetinde zaman içinde sünnetten uzaklaşmanın görülebileceği konusuna geçmiş ve "Zamanın Değişmesi ve Zamanla Olabilecek Şeyler"²⁸ bâbını açmıştır. Sahâbîlerin konuyla ilgili uyarıları vardır. Rivâyetler arasında, Abdullah b. Mes'ûd'un sözleri örnek gösterilebilir. O, sünnetten uzak-

²⁷ Mukaddime 21.

²⁸ Mukaddime 22.

laşılıp uydurma işlerin toplumda sünnet gibi yerleştiği zamanlar olursa, o dönemlere fitne dönemleri denilebileceğini söylemiştir. Bu dönemlerin ortaya çıkmasının sebeplerini de söylemiş ve ilmiyle amel eden gerçek âlimlerin yerine ehil olmayanların hâkimiyeti ele geçirmelerini ve dünya sevgisini sebep olarak bildirmiştir. Böyle bir anlayışın sonunda sünnet olmayan şeyler, sünnet gibi değer bulacak ve dine aykırı tarzlar topluma yerleşecektir. Aynı zamanda bu durum, Müslümanların kendi dinleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarının delilidir. Sünnetten uzaklaşıldığında doğru ile yanlış ayırtetmek mümkün olmamaktadır. Dinî zannedilen şeylerin İslâm Dini ile alakalı olmadığını tespit edecek mi'yar bulunmadığından böyle bir yanlışlığa düşmek tabiidir. Dârimî, gerçek âlimler olmadığına kişilerin, âyet ve hadislerle göre değil, kendi görüşlerine göre hüküm verme yoluna gittiklerini hatırlatmıştır. Bu konuda sahâbilerin ve tâbiilerin, fetva vermekte dikkat edilmesini istediklerini ve fetva vermekten sakındırmalarının en önemli gerekçelerinden birinin, haram mı helâl mi olduğundan emin olunmayan işlerde haramları helâl sayma ihtimali olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Sahâbiler ve tâbiiler, aynı gerekçe ile bâtil kıyasa karşı da uyarılmışlardır. Zira kıyasta da haramı helâl yapma ihtimali vardır. Bâtil kıyas, itikâdî meselelerde de bulunur. Meselâ İblis, Allah'ın emrine karşı gelirken kıyas yapmıştır. Rivâyetler arasında güneşe, aya tapanların da kıyas yaparak o varlıklara taptıklarının örnekleri vardır. Dârimî, daha sonra tâbiilerin kıyastan kaçındıklarını, nas varken reylerinin sorulmasını istemediklerini nakletmiştir. Ayrıca sahâbilerin ve tâbiilerin nas varken rey soran kimselerden uzak durulmasını tavsiye ettiklerini zikretmiştir. Meselâ, Muâz b. Cebel, (bir meselede nassa dayanmayan) rey beyan eden kimsenin reyine uyulmasını istemesinin sapkınlık olduğunu söylemiş ve böyle kimselerden sakınılmasını istemiştir. Bu çerçevede Dârimî, gerçek âlimin nasıl olması gerektiği konusunu da zikretmiştir. İlim yolunda ilk merhalenin; ilmi, Allah rızası için öğrenmek olduğuna dair rivâyetleri nakletmiştir. Zira Allah rızasını gözetmek, keyfiligi önleyen en önemli etkidir.

Dârimî, “(Bir Delile Dayanmayan) Reyin Kerih Görülmesi”²⁹ bâbında ise (bir delile dayanmayan) reyin dine aykırı olduğunu ortaya koymuştur. Bu mevzunun da sapkın fikirlerle ve akımlarla ilgisi vardır. Zira bu görüşte olan kimseler, naslar hakkında hevâlarına göre konuştukları için Hz. Peygamber ve ashâbının üzerinde bulunduğu yolu araştırmaya gerek görmezler. Oysa Hz. Peygamber, kendisinin de üzerinde bulunduğu yolun Allah'ın yolu olduğunu, başka yolların ise kişiyi Allah'tan uzaklaştıran şeytanın yolları olduğunu bildirmiş ve konuyla ilgili âyet okumuştur. Başka yollara uymak, bid'atlere ve şüpheli şeylere tâbi olmanın sonucunda gerçekleşir. Nitekim Resûlullah (s.a.), en üstün yolun kendi yolu olduğunu bildirmiş ve işlerin en kötülerinin bid'atler olduğunu ve her bid'atin de dalâlet olduğunu haber vermiştir. Dârimî'nin naklettiği rivâyetler arasında, Abdullah b. Mes'ûd'un sözleri örnek gösterilebilir. O, ibadetlerinde bid'ate düşen

²⁹ Mukaddime 23.

kimseleri uyarmış, onlara sünnetin yeterli olduğunu dolayısıyla bid'ate ihtiyaç olmadığını belirtip bid'at işlememelerini söylemiş, bid'at işler yapıldığında dinin belirlediği haddin aşıldığına işaret etmiştir. Dârimî, rey konusunu işlerken toplumda itibar edilen kimselerin, dine uygun hareket etmelerinin gerekliliği üzerinde durmuştur. İleri gelen kimselerin kendi görüşlerine göre hareket etmelerinin zararlı olduğuna işaret etmiş ve Hz. Peygamber'in "Ümmetim hakkında saptırıcı önderlerden endişe ediyorum" buyurduğunu nakletmiştir. Daha sonra sahâbilerin, saptırıcı önderlerin İslâm'a zarar verdikleri fitne döneminde ne yapılması gerektiğine dair tavsiyelerine yer vermiştir. Onlar, bu durumla karşı karşıya kalındığında ilk dönemden yani Hz. Peygamber döneminden ve Kur'ân-ı Kerim ile sünneti esas alan sahâbî döneminden çözüm aranmasını tavsiye etmişlerdir.

Değerlendirme: Dârimî, Mukaddime'de fetva verme faaliyeti üzerinde genişçe durmuştur. Onun *Sünen*'i ahkâm hadîslerini ihtiva ettiği için kitabının baş tarafında fetva ve rey ile fetva verilmesi üzerinde durması gâyet tabiidir. Buna ilaveten fikhî yaklaşımlarda gördüğü aksaklıklar ona, bu konulara temas etme ihtiyacını hissettirmiş olmalıdır. Nitekim "Zamanın Değişmesi ve Zamanla Olabilecek Şeyler" bâbı, aksaklıklar gördüğünün belirtisidir. Dârimî, vebali sebebiyle fetva vermenin büyük sorumluluk isteyen bir ilmî faaliyet olduğuna dikkat çekmiştir. Konunun önemi, fetva vermenin bir usûle göre olmasını, ilme dayanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede açtığı bablarda özellikle fetva verirken bir asla yani âyet ve hadîse dayanmayan reyden kaçınmak gerektiğine vurgu yapmıştır. Dârimî, keyfilikğin sadece fikhî meselelerde kalmadığını, itikâdî meselelerde de bâtül kıyasın kullanıldığını belirterek meselenin boyutunun nereye kadar vardığına temas etmiştir. Yine Kur'ân-ı Kerim'in tefsirinde de usûle aykırı davranılıp aşırılığa gidildiğini belirterek bir asla dayanmayan rey'in tehlikesine dikkat çekmiştir.

Burada rey ile ilgili kısa bir malumat vermek gerekir. Bilindiği gibi rey, hakkında açık bir nas bulunmayan bir meselede birtakım usûlleri takip ederek bir görüşe varmak, ictihad etmektir. Bâtül rey ise kişinin şer'î meselelerde şahsî ve keyfî görüşüne göre hareket etmesi, görüşünü nasların önüne almasıdır. Dinî konularda hevâ ve heveslere göre konuşmak mânâsındaki rey, sünnetin zıddı olarak kabul edilmiştir. Buna göre bir Müslümanın, sünnet varken onu yok sayarak kendi görüşüne göre hareket etmesi, fikir beyan etmesi dine aykırı, din dışı bir davranıştır. İslâm Dini'ne göre kesin bilgi, Allah ve Resûlullah'tan (s.a.) gelen bilgidir. Dinin bildirdiği hükümlerde, naslara dayanmadan bazı neticeler çıkarmak ve nasların hikmetlerini kendine göre yorumlamak zandan öteye geçmez. Dolayısıyla hakkında açık hüküm bulunmayan işlerde reye müracaat etmek zaruri olsa da hassas davranmalı, dikkatli olmalıdır. Zira rey'in, şeriate uygun düşüp düşmeyeceği belli değildir. Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere rey; bazen hatalı olur, bazen de doğruya isabet eder. Hiçbir asla dayanmayan rey'in ise haramı

helâl, helâli haram yapması kuvvetle muhtemeldir.³⁰

Bahsi geçen uyarılar yanında hüküm verirken nasları esas almak emredildiğinden ve âyet veya hadîs olan konularda rey kullanmak yasaklandığından³¹ Dârimî, diğer büyük muhaddisler gibi reyin karşısında olmuştur.³² Bununla beraber nasların açık olmadığı meselelerde reye müracaat edilmektedir.³³ Ancak rey in isabetli olması için dinî dayanağının bulunması, ilme istinâd etmesi gerekmektedir. Dinî delil bulunmadığında ise tevakkuf edilmeli, bâtil reye, bir asla dayanmayan kıyasa yönelmemelidir. Zira Hz. Peygamber, vahiy gelmemiş konularda kendisine soru sorulduğunda “Bilmiyorum” diye cevap vermiştir.³⁴

Rey beyan etmekte ihtiyatlı davranmanın sebebi, rey in yol açtığı zararlarıdır. Onlardan biri naslarda bildirilen esaslara zarar verme tehlikesidir. Diğer taraftan Kur’ân ve sünnete dayanmayan bir fetvayı veren kimse, hem kendisinin hem de fetva verdiği insanların helâkine sebep olmaktadır. Sahâbiler bir başka noktaya da işaret etmişler ve keyfî fetvalar neticesinde uydurma işlerin topluma yerleşeceğini, zamanla bu davranışların sünnetin yerine geçip sünnet zannedileceğini söylemişlerdir. Yine ilmî usûlden ayrılmanın; bid’ate düşmekle, ilmî faaliyetlerde ve amel etmekte naslardaki haddi aşmakla sonuçlanacağını ifade etmişlerdir. Bundan dolayı Dârimî, delilsiz, dayanaksız konuşma yerine ilim üzere bulunma usûlünü hatırlatmıştır. Aynı kapsamda naslardan hüküm çıkarmakta zorlamaya giderek haddi aşmanın, rey ve kıyası kullanmakta aşırı gitmenin yanlış olduğunu, rivâyetlerle delillendirmiştir. Dârimî, reye müracaat etmemek için çözüm göstermiştir. Bunun için fetvada usûl olarak bid’ate gidilmemesini, sahâbe ve tâbiîn çizgisini bırakmamayı tavsiye etmiştir. Bahsi geçen yöntemleri uygulayacak kişi ise ilim adamlarıdır. Nakledilen rivâyetlerde, fetva veren kimselerin ilmiyle amel eden gerçek âlimler olmasının önemi üzerinde durulmuştur.

C. İlim ve Âlim

Mukaddime’deki sünnetin yöntem göstermesi ve fetva verirken ilimden, ilmî usûlden ayrılmamak gerektiği konuları doğrudan ilim adamlarını ilgilendirmektedir. Bu bablarda muhatap kesim ilim dünyasıdır. Dolayısıyla ilim ve âlim konularına geçmek ihtiyacı hâsıl olmuştur. Dârimî’nin Mukaddime’de üzerinde

³⁰ Bâtil rey hakkında bilgi için bkz. Aynur Uraler, *Sünnete Uymanın Önündeki Engeller*, İstanbul, 2017, 86-111.

³¹ bkz. en-Nisâ (4), 105; el-Mâide (5), 44; el-Ahzâb (33), 36.

³² bkz. Yorulmaz, *Doğuda Râvi ve İsnâd (Hicri İlk Üç Asırda Semerkant)*, s. 65-70, 196-198.

³³ Reye ne oranda başvurulacağı konusunda farklı yaklaşımlar oluşmuş, bu yaklaşımlar ehl-i hadîs ve ehl-i rey diye isimlendirilmiştir. Rey i zemmeden rivâyetler hakkında bazı değerlendirmeler için bkz. Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, İstanbul, 2022, 70 vd. Dârimî’nin zamanında zemmedilen rey in tartışıldığına dair bkz. Aydemir, *İmam Dârimî*, s. 27; Yorulmaz, *Doğuda Râvi ve İsnâd (Hicri İlk Üç Asırda Semerkant)*, s. 55.

³⁴ bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahîh*, I-VIII, (İstanbul, 1315’den ofset), I’tisâm 8.

durduğu son mevzu ilim ve âlime dair meselelerdir. Bu bablarda genel mânâda ilim üzerinde durulmuş, hadîs ilmine dair kurallara da yer verilmiştir. Ele alınan başlıkları kendi içinde tasnif etmek mümkündür.

1. İlimin Değeri, Âlimin Konumu ve Vazifeleri

İlimin topluma yön veren bir konumda olması gerekmektedir, bu da âlimlerin toplumun önderleri olmaları ile gerçekleşir. Dârimî, bahsi geçen konuya “Âlimlere Uyuma”³⁵ bâbıyla işaret etmiştir. Bu bapta âlimlerin konumu ve gerçek âlimlerle ilgili rivâyetlere yer vermiştir. Gerçek âlimler; Allah’a ve Peygambere itaat ederler, naslara tâbi olurlar. Dolayısıyla âlimlere itibar eden kimse Kur’ân ve sünnete uymuş olur. İlimin ve âlimin önemi sebebiyle Hz. Peygamber, ilim öğrenmeye ve öğretmeye teşvik etmiş, gerçek âlim bulunmadığında fitnelerin ortaya çıkacağını haber vermiştir. Dârimî, “*Ey iman edenler, Allah’a itaat ediniz, peygambere ve sizden olan emir/yetki sahiplerine itaat ediniz*”³⁶ âyetindeki “emir sahipleri”nin, ilim adamları ve ilimde anlayış/fıkıh sahipleri olarak da tefsir edildiğini nakletmiş, âlimlerin toplumdaki önemli yerine dikkat çekmiştir. Daha sonra nasların doğru anlaşılmasına dair hadîslere geçmiştir. Resûlullah (s.a.), dini iyi anlama konusundan bahsetmiş ve bir âlimin, dininde, bilgisinde kavrayışlı/fakih olmasını takdir etmiştir. Hz. Peygamber, sünneti/hadîsi iyi anlamayı da bu kapsama dahil etmiştir. Zira dini, nasları doğru anlamak ilimle meşgul olanların ilmî faaliyetlerinde hata yapmalarını ve ihtilafa düşmelerini önler. Hz. Peygamber, hadîsleri diğer insanlara duyurmayı emrederken de hadîsleri daha iyi anlayacaklar bulunabileceğine temas etmiştir. Dârimî, Hz. Peygamber’in, hadîsleri tebliğ ederken üsluba dikkat edilmesini istediğini de nakletmiştir. Anlaşıldığına göre âlimler, nasları esas alan bir usûle sahip olmalı ve hadîsleri naklettiklerinde, öğrettiklerinde yanlış anlamalara yol açmamalıdır.

Dârimî, ilmin yok edilmesini önlemek gerektiğini anlatan “İlimin Yok Olması”³⁷ başlığını açmıştır. Burada da ilmin yok olmasını, âlimlerin önleyeceğine işaret etmekle bir önceki bâb ile ilgi kurmuş olmalıdır. Zira Hz. Peygamber’in bildirdiğine göre âlimler vefat ettiğinde cahiller kalır ve cahiller de ilimsiz, delilsiz fetva verirler. Diğer yandan ilmin gitmesi sadece âlimlerin eksilmesi ile olmaz, onu uygulayan kimselerin bulunmaması da ilmin yok olmasına sebep olur. Çözüm ise ilim öğrenmektir. Dârimî, ilim öğrenmeye teşvik eden rivâyetlere yer vermiştir.

Dârimî, daha sonra âlimlerin niteliklerine geçmiş “İlme Uygun Amel Etmek ve İlim Öğrenmek Konusundaki Maksadın İyi Olması”³⁸ bâbını oluşturmuştur. Burada Müslüman kimsenin öğrendiği ile amel etmesinin zorunluluğuna dair

³⁵ Mukaddime 24.

³⁶ en-Nisâ (4), 59.

³⁷ Mukaddime 26.

³⁸ Mukaddime 27.

rivâyetleri nakletmiştir. Bilmek, tek başına yeterli değildir, bilgi sahibi olmanın getirdiği sorumluluklar vardır. Âlimlerin sorumluluğu ise daha büyüktür. Gerçek âlimler; Allah'tan korkan, ilmiyle amel eden ve öğreten kimselerdir. Dârimî, ilmin amele yansımaları sağlayan etkenlerden biri olarak ilim öğrenirken niyetin hâlis olması, dünyevî menfaat elde etmek maksadının bulunmaması gerektiğini anlatan rivâyetlere yer vermiştir.

Dârimî, "İlim, Allah'tan Korkmak ve Allah'a Saygılı Olmaktır (Tanımını) Yapan Kimse"³⁹ bâbı ile ilmin amel etmeyi gerektirdiği konusuna devam etmiştir. Bu kısma ilim ile amel edilmediği takdirde ilmin yok olacağına dair hadis ile başlamış, Hz. Peygamber'in "*Allah'tan, kulları içinde âlimler (gereğince) korkar*"⁴⁰ âyetini zikrettiği hadis ile devam etmiştir. Anlaşıldığına göre gerçek âlim, Allah'ın emirlerini yeterince yerine getiremeyeceğinden endişe eder ve Allah'ın emirlerine özenle uymaya gayret eder. İslâm Dini'ne göre âlimin sahip olduğu bilgi ile amel etmesi beklenir. Bundan dolayı Dârimî, ilim adamında bulunması gereken vasıflardan bahseden rivâyetleri nakletmiştir. Zikredilen belli başlı vasıflar şunlardır: Takva, huşû, tevazu sahibi olmak; ilim elde etmekte, öğretmekte, ilmî faaliyetlerde ihlas; dünyevî menfaatler gözetmemek; basiretli ve fakih (nasları doğru anlayan) olmaktır. Rivâyetlere göre ilim adamı cidalci olmamalı, insanları saptırmamalı, onları dinî konularda karmaşaya sevketmemelidir.

"Hevâdan (Kötü Arzulardan) Uzak Durma"⁴¹ bâbında ise Dârimî, ilimle meşgul olan kimsenin dikkat etmesi gereken esasları, yöntemleri zikretmeye devam etmiş ve ilim adamının çalışmaları sakınması gereken en önemli yaklaşıma yer vermiş ve ilim adamının hevâsına tâbi olmayıp ilmî verilere tâbi olması, bid'atlerden kaçınması gerektiğini rivâyetlerle ortaya koymuştur. Zira naslarda bildirildiği üzere hevâya tâbi olmak, dine aykırı akımların, bid'atlerin ortaya çıkmasının temel sebeplerindedir.

Dârimî, hevâya tâbi olunmadığı takdirde ilmin, âlimi yanlış akımlara yönelmekten koruduğunu da anlatan "İlmin ve Âlimin Üstünlüğü"⁴² bâbını açmıştır. Önce İslâm Dini'nin ilme, âlime ve ilim talebine verdiği değeri anlatmıştır. Meselâ, Hz. Peygamber Mescid-i Nebevî'de ibadet edenlerin meclisi ile ilim meclisini gördüğünde ilim meclisine oturmuştur. İbn Abbas da âlim tanımı yapmış, "*Allah'tan, kulları içinde âlimler (gereğince) korkar*"⁴³ âyetinin tefsirinde "*Kim Allah'tan korkarsa gerçek âlim odur*" demiştir. Çünkü gerçek âlim, Allah'ın emirlerinin önemini kavrayan ve emirlerin gereğini ciddiyetle yerine getiren kimse-

³⁹ Mukaddime 29. Dârimî, tanımı yapan kimse hakkında bilgi vermemiştir. 32. babda, İbn Abbas'ın benzer ifadesi vardır.

⁴⁰ el-Fâtır (35), 28.

⁴¹ Mukaddime 30.

⁴² Mukaddime 32.

⁴³ el-Fâtır (35), 28.

dir. Âlimin, üstünlüğünü sağlayan ilmdir. Bir hadîste âlimin, ilmi sayesinde fitnelere düşmediği bildirilerek ilmin yanlış düşmekten koruduğu bildirilmiştir.

Dârimî, daha sonra ilmin âlime sağladığı katkılara devam etmiş ve “İlim Öğrenmeye (Belirli) Bir Niyet Olmadan Başlayan Kimseyi İlimin Bir Hedefe Yönelmesi”⁴⁴ bâbını oluşturmuştur. Zikri geçen rivâyetlere göre ilim öğrenmeye niyetlenen kimsenin niyeti hâlis olmalıdır. Başlangıçtaki maksadı iyi olmasa da bilgi, kişiye yol gösterir, doğruyu buldurur. Dârimî’nin bu babta naklettiği rivâyetlerin bir kısmında ilim, genel mânâsında kullanılmış, bazılarında ise ilim ile hadîs ilminin kastedildiği bildirilmiştir.

Dârimî, “İlmî Allah Rızası Dışındaki Maksatlarla Talep Eden Kimsenin Kınanması”⁴⁵ bâbında ise ilim tâlibinin ilmi öğrenmekteki asıl gayesinin amel etmeye olduğuna dair rivâyetlere yer vermiştir. İlim, âlimlere karşı övünmek, cidal yapmak, toplumda bir mevki elde etmek ve maddî menfaat sağlamak için öğrenilmemelidir. İlim kişiyi hayra götürmeli, faydalı ilim sahibine fayda vermelidir. Dârimî bu babta âlimin, bilgi sahibi olmakla yetinmeyip bildiğinin gereğini yerine getirmesi sorumluluğu bulunduğuna dikkat çekmiştir. Âlim âbid de olmalı, ilmiyle amel etmeli, iyi kul olmaya çalışmalıdır. Rivâyetlerde, ilim tâlibinin niyeti hâlis olursa ilmi elde etmesinin, muhafaza etmesinin kolaylaştığı, öğrendiğini unutmadığı belirtilmiştir. Dârimî, daha sonra ilim adamının bir başka sorumluluğundan bahsetmiştir. İlim adamı, ilmini vereceği kişiyi seçmeli, ilim emanetini hak etmeyen kişiye vermemelidir. Ayrıca ilmî mevzuları, yanlış anlayacak kişilerin yanında konuşarak ilmin değerini düşürmemelidir.

Âlimin görevinin anlatıldığı “Hevâsına Uyanlardan, Bid’atçılardan ve Cidalcilerden Uzak Durmak”⁴⁶ bâbında, âlimin bâtıl karşısında bir tavrının, duruşunun olması gerektiği bildirilmiştir. Âlim, İslâm’ın ana yolunda gitmekte gevşeklik gösterenlerle dostluk kurmamalıdır. Bu, öncelikle ilmi muhafaza etmek ve ilmin haysiyetini korumakla ilgilidir. Nitekim sahâbiler, bid’atçilere tepki göstermişlerdir. Onlardan uzak olduklarını ilan etmişlerdir. Bu babta bid’atçılarla oturuşup kalkmamak, dost olmamak gerektiğine dair birçok rivâyet bulunmaktadır.

Âlimin bir başka vasfı “İlimde (İlim Öğretmekte) Eşit Davranmak”⁴⁷ tır. Bu babda, ilim adamının, ilim öğretmekte, ilmî sorulara cevap vermekte herkesi eşit görme mesuliyeti anlatılır.

“Âlimlere Saygı Göstermek”⁴⁸ bâbında ise ilmin değeri sebebiyle âlimlere değer vermek konusu üzerinde durulmuştur. Gerçek âlimin saygıyı hakeden faaliyetleri vardır. Meselâ, hak üzere olmakta sebat eder, Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet yolunu dine aykırılıklardan korumak için gayret gösterir, ayrıca insanlara da dini

⁴⁴ Mukaddime 33.

⁴⁵ Mukaddime 34.

⁴⁶ Mukaddime 35.

⁴⁷ Mukaddime 36.

⁴⁸ Mukaddime 37.

tebliğ eder.

Dârimî, “Şöhretten, (Herkes Tarafından) Tanınır Olmaktan Hoşlanmayan Kimse”⁴⁹ bâbında ise şöhretin âlime zarar vereceği üzerinde durmuştur. Bu sebeple büyük âlimlerin, meşhur olmaktan, öne çıkmaktan, insanların sokakta onlara rastladıklarında etraflarında toplanıp peşlerinden gelmesinden hoşlanmadıklarını anlatan rivâyetleri nakletmiştir.

“Resûlullah’ın (s.a.) Hadislerini Tebliğ ve Sünnetleri Öğretme”⁵⁰ bâbında ise âlimin görevlerinden tebliğ ve öğretim anlatmaktadır. Bizzat Hz. Peygamber, sünnetin tebliğini ve öğretilmesini istemiştir. İlmi, hadîsleri saklamak doğru değildir. Sünnet dinde kaynak olduğu için sünneti tebliğ etmek ve öğretmek önemli bir görevdir.

Dârimî, daha sonra ilim yolunun zor bir yol olduğu konusu üzerinde durmuş ve “İlim Talebi İçin Rihle Yapmak ve İlim Yolunda Zorluklara Katlanma”⁵¹ bâbını oluşturmuştur. Sahâbîlerin ve sonraki âlimlerin ilim öğrenmek için yorulmuş olduklarını ve ilim öğrenmek için zorluklara katlandıklarını, buna rağmen ilim talebinden vazgeçmediklerini anlatan rivâyetleri nakletmiştir.

Âlimin bir başka görevi “İlmin İzzetini Koruması”dır.⁵² İlmin izzetini koruma yollarından biri, ilmiyle dünyevî menfaat elde etmemek, aç gözlü olmaktır. Âlim, ahlâkına da dikkat etmeli, vakur olmalı, lâubâli davranışlardan uzak durmalıdır. Aslında âlim, ilmiyle amel ettiği takdirde bu vasıflara sahip olmuş olur.

Konunun “İlmi Değerli Görmek”⁵³ ile de ilgisi vardır. İlmin öneminin farkında olan kimse, ilmin izzetini korur. Bu babta, ilim adamının ilmin değerini korumakta dikkatli olması, sorumluluğunun farkında olmasına dair rivâyetler bulunmaktadır.

Dârimî, sadece bir mektubu naklettiği, “Abbâd b. Abbâd el-Havvâs eş-Şâmî’nin (ö. ?) Mektubu.”⁵⁴ bâbını oluşturmuştur. Abbâd b. Abbâd, etbâu’t-tâbiinin âbid ve zâhidlerinden biridir. (Din kardeşlerine yazdığı) mektupta, Dârimî’nin Mukaddime’de üzerinde durduğu konulardan bir kısmı yer aldığı gibi Mukaddime’de temas edilmeyen konular da vardır. Mektupta ilk olarak âlimlerin sahip olması gereken nitelikler üzerinde durulmuştur. İlimle meşgul olan kimsenin araştırmalarında önemli meseleleri öncelikle incelemeyi tercih etmesinin isabetli bir davranış olduğu üzerinde durmuştur. Daha sonra sahâbîlerin yolunu bırakıp Kur’ân’a göre fikir beyan ettiklerini düşünerek bid’at ve rey taraftarlarının ardından gidilmesini tenkit etmiştir. Zira sahâbîler kendilerinden

⁴⁹ Mukaddime 45.

⁵⁰ Mukaddime 46.

⁵¹ Mukaddime 47.

⁵² Mukaddime 48.

⁵³ Mukaddime 56.

⁵⁴ Mukaddime 57.

sonrakiler için önder konumundadırlar. Bu çerçevede Hz. Ömer'in, saptırıcı önderlerin dine zarar verdiğini ifade ettiğini nakletmiştir.⁵⁵ Abbâd b. Abbâd, âlimin ahlâkı üzerinde de durmuş, ilimle meşgul olanların dedikoducu kimselerden uzak durmasını tavsiye etmiş ve dedikodusu yapılan kimselerin haklarını korumanın bir görev olduğunu ifade etmiş, bunun samimi, ihlaslı Müslüman olmakla ilgili olduğunu hatırlatmıştır. Daha sonra Kur'an ve sünnetle amel etmek gerektiğini, aksi halde Kur'an ve sünnetin toplumda etkili olmayacağını söylemiştir. Bunun için âlim, ortaya çıkan kötülöklere karşı gelmeli, tepki göstermelidir. Bir taraftan da hak olana çağırmalıdır, aksi halde halkın gerçekleri öğrenmesi mümkün olmaz. Âlimin gerçekleri, doğru olanı gündemde tutması dinî bir görevdir. Zira âyetler, ilmin saklanmamasını emretmektedir. Abbâd b. Abbâd, içinde bulunduğu dönemin, günahlardan titizlikle kaçınılmadığı, huşûun azaldığı bir dönem olduğunu söylemiştir. Gördüğü yanlışlardan biri, ilmin ehil olmayanlar tarafından öğretilmesidir. Bu kimseler, (nasları) hevâlarına göre değerlendirdikleri için ilme zarar veren kimselerdir. Yol gösteren, yolunu şaşırان biri olursa, kendisine doğru yolu gösterecek rehber arayan kimsenin doğru yolu bulması mümkün olmaz. Mektupta, naslara yaklaşımları sorunlu olanların, bildikleriyle de amel etmedikleri anlatılır. Bildiklerinin gereğini yapmama sebeplerinden biri de dünya malına düşkün olmalarıdır. Oysa Kur'an-ı Kerim'de, kişinin bildiği ile amel etmesi istenir ve bildiği ile amel etmeyen kimse yük taşıyan merkebe benzetilir. Bu çerçevede Abbâd b. Abbâd, sünnette olanı kabul ettiği halde amel etmemeyi, ilmi zayi etmek ve yalan söylemek olarak nitelendirmiştir. Mektubun sonunda kişinin hatalarının söylenmesinden memnun olmasının güzel bir davranış olduğu belirtilmiştir. İkaz edilmek daha iyi kul olmaya vesile olur. İlim adamının fikirlerinin tenkit edilmesi ise hatadan dönüp hakikatı bulmak için fırsattır. İstikamet üzerinde gitmek için gerek amellerde gerek ilmî araştırmalarda delillere istinâd edilmelidir, delillerin bilinmediği durumlarda ise şüpheli şeylerden uzak durulmalıdır.

2. İlmî Faaliyetlerde Usûl

Dârimî, ilim adamının vasıflarından sonra ilmî çalışmalarda uyulması gereken kurallarla ilgili bablar düzenlemiş ve ağırlıklı olarak hadîs ilminden bahsetmiştir. "Hata Yapmaktan Endişe Ederek Fetva Vermekten Sakınan Kimse"⁵⁶ başlığı altında ilmi muhafaza etmek için ilim adamının ihtiyatla hareket etmesi, faaliyetinin ciddiyetinin farkında olması konusuna yer vermiştir. Sahâbilerin ve muhaddislerin, hadîs nakledeırken Resûlullah'ın (s.a.) sözünü veya fiilini eksik veya fazla nakletmemek için çok dikkatli olduklarına dair örnekler vermiştir. Bâb başlığında fetva vermekte ihtiyatlı davranmaktan bahsedilmiş, hadîs rivâyetinde dikkatli olunmasına dair rivâyetler nakledilmiştir. Zira sorulara hadîs ile cevap

⁵⁵ Bu söz, 23. babta merfû hadîs olarak geçmektedir.

⁵⁶ Mukaddime 28.

vermek de fetva usûllerinden biridir.

“(Öğretimde, Tebliğde) İnsanları Bıktırmayı Doğru Bulmamak”⁵⁷ bâbında ise âlimin öğretim faaliyetlerinde netice alması için dikkat etmesi gereken usûllerden birine temas edilmiş, talebenin daha iyi öğrenmesi için belli aralıklar verilmesine dair hadisler zikredilmiştir.

Dârimî, ilim adamının usûl belirlerken dikkat etmesi gereken ana kurallardan birine, “İyi Çığır Açmak Kötü Çığır Açmak”⁵⁸ bâbında yer vermiştir. Hadîslere göre ilimle meşgul olan kimse sorumluluğun farkında olarak naslara yaklaşmalı ve ilimden uzaklaşmamalı, bid’at çıkarmamalı, sapkın fikirler ortaya koymamalıdır. İyi çığır başlatmanın sevabını, kötü bir çığır başlatmanın vebalini bildiren hadis, zikredilen delillerden biridir.

Aynı konudaki bir bâb ise “Resûlullah’ın (s.a.) Hadîsini Yorumlarken (Dikkatli Olmak)”⁵⁹ tır.⁵⁹ Hadîsleri anlama faaliyetinde, usûllere uyularak hadisler izah edilmeli, keyfilikten kaçınılmalıdır. Abdullah b. Mes’ûd, hadîsi yorumlarken en doğru ve takvâya en uygun mânânın verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu, hadîsleri hevâya göre yorumlamayı önleyen bir yaklaşımdır. Onun, takvâdan bahsetmesi ise Hz. Peygamber’in söz ve fiillerini yorumlama faaliyetinin din ve iman ile ilgili olduğunu göstermektedir. Abdullah b. Abbas ise hadîsleri yorumlarken Kur’ân-ı Kerim’i ve uygulanagelen sünneti gözönüne almayı tavsiye etmiş, kapsamlı bir araştırmadan söz etmiştir.

Dârimî, hadîsleri doğru anlamının devamı sayılabilecek bir mevzuya geçmiş, ilmî usûllerde hataya düşmemek için yol göstermiş, “İlmî Müzâkere”yi⁶⁰ tavsiye etmiştir. Müzâkere, ilmî bereketi sağlar. Başka ilim adamları ile hadisler üzerinde konuşmak, meselelere farklı açılardan bakmayı sağlar, hataya düşmeyi önler. Ayrıca daha iyi öğrenmeye vesile olur, öğrenilenleri unutmamayı sağlar.

Müzâkerelerde, ihtilaf da edilebilir. Dârimî, “Fakîhlerin İhtilafı”⁶¹ bâbında fakîhlerin bir meseledeki farklı yaklaşımlarını zenginlik olarak görmektedir. Özellikle sahâbîlerin bir konuda farklı uygulamalarının olması, âlimlerin ilmî usûllerden ayrılmamalarına yardımcı olmakta, hüküm vermelerinde kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca amelde farklı imkânlar sağlamaktadır.

Dârimî, daha sonra başka bir usûl kaidesine yer vermiştir. “Fetva Verdikten Sonra (O Konuyla İlgili) Resûlullah’ın (s.a.) Bir Hadîsini Duyan Kimsenin Hadîsi Esas Alması”⁶² bâbıyla fetva verirken sünnetin esas alınması gerektiği kuralını hatırlatmıştır. Bir fetva verdikten sonra onunla ilgili hadis olduğunu öğrenen kimsenin, fetvasını tekrar gözden geçirmesiyle ilgili rivâyetlere yer vermiştir.

⁵⁷ Mukaddime 41.

⁵⁸ Mukaddime 44.

⁵⁹ Mukaddime 50.

⁶⁰ Mukaddime 51.

⁶¹ Mukaddime 52.

⁶² Mukaddime 54.

Âlimin dikkat edeceği başka bir usûl, “Fetva Verdikten Sonra (Mevzuyla İlgili) Hadîsi Öğrenen Kimsenin Sünnete Uygun Olmayan Fetvasını Değiştirmesi”dir.⁶³ Fetva veren kimse, fetvası sünnete uygun olmadığına hemen fetvasını sünnete göre değiştirmelidir. Dârimî, sahâbîlerin bu konudaki tatbikatından örnekler vermiştir.

Dârimî daha sonra hadîs rivâyetin usûllerine geçmiş ve rivâyet sırasında çok hassas olunmasına dair “Hadîs Rivâyetinde Dikkatli Olmak ve Araştırma Yapmak”⁶⁴ bâbını oluşturmuştur. Hadîs rivâyetinde dikkatli olmayı uydurma hadîsleri önleme bakımından ele almış, hadîs uydurmakla ilgili hadîsin farklı rivâyetlerine yer vermiştir.

Hadîsleri, uydurmalarından koruma yollarından biri de “Sika Râvilerden Hadîs Rivâyet Etmek”tir.⁶⁵ Muhaddisler, sünnetin din olduğu bilinciyle mesuliyetlerinin gereğini yerine getirmişler ve sika râvilerin rivâyetlerine itibar edilmesini tavsiye etmişlerdir.

Dârimî, hadîs usûlü konularından mânâ ile rivâyet,⁶⁶ hadîs kitâbeti⁶⁷ ve arz yöntemine⁶⁸ dair bablar da oluşturmuştur. Bahsi geçen bablarda hadîs usûlünün önemi teyit edilmektedir. Sadece hadîs usûlüne dair bu konular, daha özel bir alan olduğu için yazıda, bu bablar değerlendirilmemiştir.

Değerlendirme: Dârimî, bir âlim olarak Mukaddime’de ilimle ilgili meselelere yer vererek mesleğinin gereğini yapmıştır.⁶⁹ Yukarıdaki bablardan anlaşıldığına göre Dârimî, ilmî faaliyetlerde ve bazı ilim adamlarının tutumlarında aksaklıklar görmüş ve deliller ile doğru olanı göstermiş, sorumluluğunu yerine getirmiştir. İlme dair bablarda, hem genel mânâda ilme hem de hadîs ilmine dair rivâyetleri nakletmiştir. Önce ilmin önemli konumu üzerinde durmuştur. Öyle ki İslâm Dini’nin ilme verdiği değer, âlimi de ilim talep etmeyi de değerli kılmıştır. İlmin, herşeyden önce dini doğru muhafaza etmek için zaruridir. Kur’ân ve sünnet bilgisine sahip olmadan dinle ilgili bir faaliyette bulunmak mümkün değildir. Dârimî, ilim hâkim konumda olmazsa birçok olumsuzluğun ortaya çıkacağına dair hadîsleri naklederek de ilmin değerini belirtmiştir. Daha sonra ilmin yok olmasını önlemek için ilim öğretmeye teşvik etmek, ilim adamı yetiştirmek

⁶³ Mukaddime 55.

⁶⁴ Mukaddime 25.

⁶⁵ Mukaddime 38.

⁶⁶ Mukaddime 31. Bâbın başlığı şöyledir: “(Hadîsin) Mânâsı Doğru Olarak Nakledildiği Taktirde Mânâ ile Rivâyete Ruhsat Verenler”

⁶⁷ Dârimî, Mukaddime’nin 42. bâbını “Hadîslerin Yazılmasını Doğru Bulmayan Kimse” ve 43. bâbını “Hadîslerin Yazılmasını Doğru Bulan Kimse” diye isimlendirmiştir.

⁶⁸ Mukaddime 53.

⁶⁹ Dârimî’nin ilim anlayışı için bkz. Şule Yüksel Uysal, “İlim Bölümleri Üzerinden Dârimî ve Buhârî’nin İlim Anlayışını Okumak”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 54, Haziran, s. 25-48, 2023.

gibi bazı tedbirlerden bahsetmiştir.

İslâmiyet'te ilme müracaat etmenin önemi, âlimleri toplumun önderleri mevkiine getirir. Bu da âlimin sahip olması gereken vasıfları, tespit etmeyi zorunlu kılar. İlimin; âlimde yansımaları olmalı, ilim bazı nitelikler, üstünlükler sağlamalıdır. Âlimlerin, Allah'tan korktuklarını bildiren âyete⁷⁰ göre ilim, önce Allah'tan korkmayı, Allah'a saygılı olmayı ve Onun emirlerine yaklaşımda hasasiyeti sağlamalıdır. Bundan dolayı İbn Abbas, "Kim Allah'tan korkarsa gerçek âlim odur" demiştir. Gerçek âlimin vasıflarından biri, ilmi Allah rızası için öğrenmesidir. Diğeri, bilgisi ile amel etmesidir ki bu, ilmin yok olmasını engeller. İlim adamının niyeti ve naslara yaklaşımındaki tavrı, ilmiyle amel etmesini sağlayan en önemli etkenlerdir.

İlim adamının sorumluluğun farkında olarak naslara yaklaşımından sonra çalışmalarında ilmî yöntemlere uymalıdır ki ilk kaide, Kitab ve sünneti asıl kabul etmesidir. İlmî geleneği de gözardı etmeden çalışmalarını zanna göre değil; bilgiye, delillere göre şekillendirmesidir.⁷¹ Aslında ilim; âlimin, ilmî meselelerde yanlış yapmasını önler, fitnelere düşmekten korur. İlmî usûllerden uzaklaştığında ise keyfilik/hevâya uyma başlar ve kendisi ana çizgiden ayrıldığı gibi başkalarını da saptırır ve dine aykırı akımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olur. -Burada bir çığır başlatmakla ilgili hadîsi hatırlatmak yerinde olacaktır.- Dolayısıyla ilim adamının hevâsına tâbi olmayıp ilmî verilere tâbi olması ve bid'atlerden kaçınması en önemli görevlerinden biridir.

Âlimin en fazla dikkat etmesi gereken görevlerinden biri, dini doğru anlamasıdır. Âyet ve hadîslerin değerinin farkında olup nasları yorumlamanın mesuliyetini hissetmeli, çalışmalarında kapsamlı araştırmalar yapmalıdır. Nasların anlaşılması üzerinde müzakere yapmanın, istişarede bulunmanın faydasının olacağı açıktır. Nasları doğru anlamak, ilimle meşgul olan kimselerin ilmî faaliyetlerinde hata yapmalarını, insanları yanlışla doğru yönlendirmelerini ve ihtilafa düşmelerini önler.

Âlimin hak olana çağırma görevini de zikretmelidir. Onun gerçekleri, doğru olanı gündemde tutması dinî bir görevdir. Aksi halde hak, toplumda yayılmaz. Âlimler etkili olmadığında ehil olmayanlar ilmi öğretmeye kalkarlar. Bu kimseler, (nasları) hevâlarına göre değerlendiren kimseler ise hem ilme hem halka zarar verirler. Âlimin, bir başka görevi ilmin dindeki yeri dolayısıyla ilmin ilmin izzetini korumasıdır. Bu çerçevede bâtil karşısında bir tavrının, duruşunun olması gerekir. Hevâsına uyanlardan, bid'atçı ve cidalcilerden uzak durarak tepkisini göstermelidir.

⁷⁰ bkz. el-Fâtır (35), 28.

⁷¹ Hz. Peygamber'in, ilim ve hikmet sahibinin bilgiye dayalı hükmetmesinin gıpta edilecek bir davranış olduğunu bildirmesi burada zikredilebilir. bkz. Buhârî, İlim 15.

IV. Sonuç

Dârimî, *Sünen*'ine bir mukaddime yazarak orada sünen türü kitaplarda bulunmayan konular üzerinde durmuştur. Mukaddime yazma ihtiyacı duymasının sebebi, özellikle ilmî mevzularda birtakım anlayış ve yaklaşım hataları görmesidir. Zira onun yaşadığı dönemde özellikle itikâdi ve fikhî alanda ilmî usûllerden uzaklaşıldığı için birtakım sorunlar çıkmış ve sorunlar dinî hayatı olumsuz bir şekilde etkileyecek hale gelmiştir. Her Müslümanın, kendi imkânı nisbetinde yanlış düzeltme görevi vardır. Dârimî de bir âlim olarak olumsuzluklar karşısında kayıtsız kalmayarak tepkisini ilmî faaliyetleri ile göstermiştir. Kendisinin de belirttiği gibi öncelikle âlimler, ilmin izzetini koruma gereği olarak yanlış gidişâtı önlemeye gayret etmelidir. O, muhaddislerin yöntemini takip ederek ele aldığı meseleleri hadislerle, sahâbe ve tâbiîn kavilleri ve fiilleri ile delillendirerek tashih etmiştir. İslâmî çizgiden ayrılmamak için şahsi görüşleri değil, ilmî verileri ortaya koymuştur. Sünnetten belirlediği ilmî yöntemler göstermiş, sünnet ile çözümler getirmiştir.

Dârimî, Mukaddime'de sünnetin dindeki yerinin takdir edilmemesine, dindeki iki kaynaktan biri olduğunun gözardı edilmesine ve ilmî yaklaşımlarda sünnetin kaynak olarak alınmasında ihmaller görülmesine karşı durmuş, sünnete tâbi olmanın önemini ve gereğini hatırlatmıştır. O, ilmî yaklaşımdaki ihmali önemli bir sorun olarak görüp çözüm göstermiştir. Dârimî, dine aykırı fikirlerin, yorumların bulunmasının, Kur'ân ve sünnet çizgisini takipte aksamaların görülmesinin ve ihtilafların devam etmesinin temel sebebinin usûl eksikliği, ilmî usûllerden uzaklaşılması olarak görmektedir. Bunun için bir usûl göstermektedir. Usûl tespit ederken kendisi de sünnet çizgisinden ayrılmamış, Hz. Peygamber ve sahâbilerin dinin esaslarına dair meselelerdeki yaklaşımını takip etmiş, belirttiği esasları, usûlleri sünnetten çıkarmış, hadislerden delil getirmiştir. İlme dayalı faaliyette bulunmaya vurgu yapmıştır. Zira o, ilmî usûllerde Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti esas alan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Dârimî'nin bu yönünü, İbn Hibban (ö. 354/965) şöyle ifade etmiştir: "O, sünneti kendi beldesinde etkin kılmış, sünnete (göre amel etmeye, sünnetten istifade ederek hüküm vermeye) davet etmiş, sünnetin değerini, şerefini muhafaza etmiş ve sünneti, sünnet muhaliflerine (sünnetten sapanlara) karşı savunmuştur. (Semerkand'da) sünnetin yaşanması (ihyası/tatbiki) ve yayılması hususunda büyük gayretleri olmuş, insanları sünnete davet edip sünnete uymayanlara mani olmuştur."⁷²

Dârimî'nin, fıkıhla ilgili bablarda dikkat çektiği husus ise hüküm verirken Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti esas almak, yani bilgiye göre hareket etmektir. Bunun için hükmü, Kur'ân-ı Kerîm'de ve sünnette açık olarak belirtilmeyen meselelerde hemen fetva vermekten kaçınmak ve çekingen davranmak gerekmektedir. Fetva, mesuliyetli bir iş olduğundan fetva vermenin önemli, ciddi bir faaliyet olduğu ve

⁷² Muhammed b. Hibbân. *es-Sikât*, I-IX, Haydarâbad, 1393/1974, VIII, 364; Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ* XII, 227.

bu sebeple birtakım zorlukları olduğu bilinmelidir. Onun için bir mesele sorulduğunda ilk anda fetva verme yoluna gitmeyi tercih etmemeli, ihtiyatlı olmalıdır. Nasları iyice incelemelidir. Zira naslarla fetva vermekten uzaklaşıldığında çizgi dışına çıkılmakta, bir nassa dayanmayan bâtil rey ve bâtil kıyasa müracaat edilmekte, mesele bid'ate düşmeye kadar varmaktadır. Hakkında hüküm bulunmayan konularda ise gereken usûllere uygun icthad etmekte, fetva vermekte ise bir sakınca yoktur. Dârimî'nin fetva vermekle ilgili bablarda üzerinde ısrarla durduğu nokta, mecbur kalmadıkça reye müracaat etmemektir.

Dârimî, ilimle ilgili naklettiği rivâyetlerde ise öncelikle İslâm Dini'nin ilme ve âlime verdiği değeri belirtmektedir. İlmin ve dolayısıyla âlimin toplumda önder konumda olmasının önemi ve gereğini ifade etmiş, ilme verilen değer azalmasının büyük sorunlara sebep olacağına dair hadisleri nakletmiştir. İlmin önemi, ilim adamının bazı ahlâkî özelliklere sahip olmasını gerektirmekte ve birtakım mesuliyetler yüklemektedir. Öncelikle dini muhafaza etmeli, çalışmalarında dikkatli ve ihtiyatlı olmalıdır. Konu din olduğu için âlimin, naslara yaklaşımında, bakış açısında kusurlar olmaması gerekir. İlmî meselelere yaklaşımında, keyfilikten, nefesine, hevâsına uymaktan kesinlikle uzak durmalıdır. Dinî değerlere aykırı yöntemler ortaya koymamalı, ilimde iyi bir yol açmalıdır. İlim adamı, yanlıştan dönmenin de faziletli bir davranış olduğunu bilmeli, tenkitleri dikkate almalıdır. Çünkü gerçek âlim, kendi şahsından önce ilmi korumayı düşünür. Âlimin mesuliyetlerinden biri de dinin ve ilmin haysiyetini korumak için bid'ate ehline ve münakaşacılara ilmî çalışmalarınıyla cevap vererek ve onlarla dost olmayarak tepkisini göstermektir.

Netice olarak Dârimî, İslâm Dini'nin yanlışlar karşısında kayıtsız kalmayıp tepki gösterme emrine uyararak kendi alanında faaliyetlerde bulunmuş, tepkisini ilmî çalışmalar ile göstermiştir. Mukaddime yazarak inanç ilkelerinden sapanlara ve dine uygun amellerden uzaklaşanlara karşı durmuş, bid'ate karşı tavır koymuştur. Bunu yaparken fitneleri, kargaşaları önlemek için tenkit ettiği akımların ve görüş sahiplerinin isimlerini vermemiş, maksadının şahsî olmayıp dine hizmet olduğunu göstermiştir. O, şahıslarla değil fikirlerle meşgul olmuş, asıl maksadının doğru olanı ortaya koymak olduğunu yöntemi ile ifade etmiştir. Böyle bir tutum ile sadece yaşadığı dönemin Müslümanlarına değil her dönemdeki Müslümanlara hitap etmiştir.

“Muhaddislerin İlmî Yaklaşımlardaki Sorunlara Sünnetten Çözüm Getirmeleri –Sünenü’-d-Dârimî Mukaddimesi Örneği–”

Özet: Hicri III. asrın büyük muhaddislerinden Dârimî (ö. 255/869), *Sünen* adlı eserine genişçe bir mukaddime yazmıştır. Mukaddime Bölümü’nde, ahkâm dışındaki konulara temas etmiş, nübüvvet konusunu, sünnetin konumunu, fetva vermede dikkat edilecek hususları ve ilme dair meseleleri merfû, mevkuf ve maktu hadislerle işlemiştir. Dârimî’nin, kitabının muhtevası dışındaki mevzulara yer vermesi aslında diğer muhaddislerin de uyguladığı bir yöntemdir. Şöyle ki muhaddisler, amelî açıdan çözülmesi gereken bir mesele olduğunda sünnetle çözüme yoluna gitmişlerdir, naslara aykırı fikrî akımlar çıktığında sünnetten deliller getirerek yanlış tashiî etmişlerdir, ilmî usûllerden uzaklaşıldığında da yine sünnetle yol göstermişlerdir. Olumsuz yaklaşımlara dikkat çekmek için müstakil eserler kaleme almışlar ya da eserlerinde bölümler, başlıklar oluşturarak konunun önemi göstermişler ve sünnetin gözardı edilmiş esas ve uygulamalarını hatırlatmışlardır. Mukaddime’deki konulara bakıldığında Dârimî, kendi döneminde nübüvvet tasavvurunda ve sünnetin konumunu takdir etmekte kusurlar görmüş olmalıdır. Fetva verirken usûlden uzaklaştığı ve ilim adamlarının tutumlarının da arzu edilen çizgide olmadığı anlaşılmaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki Mukaddime’deki mevzular doğrudan ilim adamlarını ve ilim yolunda ilerleyenleri ilgilendirmekte, meselelerin çözümü için onlara yol göstermektedir. Bu yazıda, Dârimî’nin Mukaddimesi’nin muhtevası anlatılacak ve muhteva değerlendirilmesinde bulunulacaktır. Dârimî’nin bahsi geçen mevzulardaki bakış açısı tespit edilmeye çalışılacaktır. Dârimî’nin sünneti merkeze alan yaklaşımını daha iyi değerlendirebilmek için nübüvvet dair mevzular tetkik dışı bırakılmıştır. Yazının bir başka hedefi, Dârimî örneğinden hareketle muhaddislerin ilmî usûller gösterdiğini ortaya koymaktır. Zira Mukaddime’de sünnetin, her konuda esas alınması gerektiğine dikkat çekilmiş, sünnetin konumuna, önemine, sünnete duyulan ihtiyaca yer verilmiştir. Sünnetin ilmî yöntemler belirlemede de rehber olduğu, hadislerden deliller getirilerek gösterilmiştir. Özellikle nasları doğru anlamada ilmî usûllere uymanın, anlama faaliyetinde öncelikle âyetlere ve hadislere müracaat etmenin önemi üzerinde durulmuştur. Yazıdaki değerlendirmeler sırasında, genellikle Dârimî’nin Mukaddime’deki sıralamasına riayet edilmiş ve birbirine yakın mevzular olsa da hiçbir bâb, yazının dışında bırakılmamıştır.

Atıf: Aynur URALER, “Muhaddislerin İlmî Yaklaşımlardaki Sorunlara Sünnetten Çözüm Getirmeleri –Sünenü’-d-Dârimî Mukaddimesi Örneği–”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XXII/1, 2024, ss. 7-33.

Anahtar Kelimeler: Dârimî, Mukaddime, sünnet, fetva, rey, ilmî usûl.